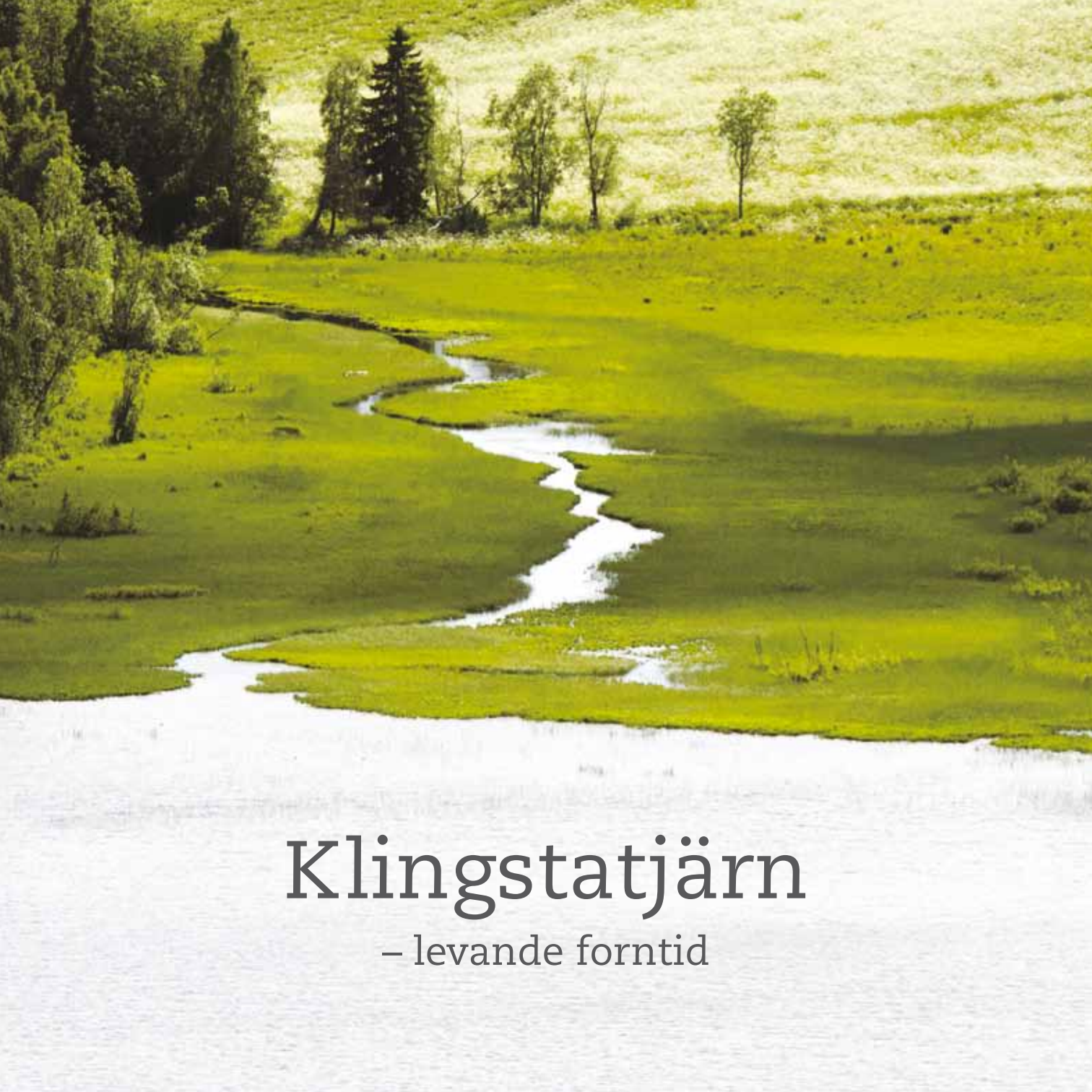

Klingstatjärn

– levande forntid

Klingstatjärn

– levande forntid

Tryckt med bidrag från Länsstyrelsen i Västernorrlands län

Murberget Länsmuseum Västernorrland

Box 34

871 21 Härnösand

www.murberget.se

Länsmuseumets småskriftsserie nr 9

Klingstatjärn – levande forntid

© Murberget Länsmuseum Västernorrland och författaren

Härnösand 2011

TEXT: Lars Göran Spång

GRAFISK FORM: Christina Sollén

FOTO: Björn Grankvist, Lars-Göran Spång sid 6, 26

KARTOR: Ur Fastighetskartan Lantmäteriet Dnr 2011/1410 © Lantmäterverket Gävle 2011

UPPLAGA: 100 ex

TRYCK: Hemströms Tryckeri, Härnösand 2011

ISSN 1651-4424

ISBN 978-91-85222-25-4

Innehållsförteckning

Inledning	6
Bygden skriver sin historia	8
Dalen med de två bergen	11
Namn med historia	13
Sätt att se på forntiden	15
Den gåtfulla fornborgen	19
Järnålderns gårdar och gravar	24
Markägare berättar	29
Vad säger kommunen?	31
Konflikter och lösningar	35
Leva och bevara för framtiden	38

Björn Grankvist, fotograf, väl utrustad på väg till fomborgen.

INLEDNING

Det finns 1500 områden i Sverige som är riksintressanta eftersom de har bevarat sin historiska särprägel. Riksintressen omfattas av en särskild lagstiftning i miljöbalken. I Medelpad finns 22 sådana områden. Området med byarna Allsta, Klingsta, Vi och Tunbyn är ett av dessa riksintressen. För enkelhetens skull har jag valt att kalla området för Klingstatjärn.

Murberget, Länsmuseet Västernorrland har fått bidrag av länsstyrelsen för att ge ut denna skrift. Som motivering skriver de att *området är ett av de äldsta centralbygderna i Norrland. Intresset för nybyggnation är mycket stort, och det finns ett behov av att ge allmänheten kunskaper och insikter om riksintressets värden. För att bevara värdena krävs ett engagemang, deltagande och förståelse.*

Den sista meningen blev den största utmaningen. "Engagemang, deltagande och förståelse..." Min första fråga var om det fanns engagemang i bygden, och om det inte fanns, hur löser man det? Jag visste att det behövs bra bilder för att kunna skriva något engagerande, och det behövs dialog. Bildfrågan löstes genom att Björn Grankvist kunde ställa upp. Vi hade jobbat tillsammans tidigare med lyckat resultat.

Under sommaren 2011 besökte vi Klingstatjärn flera gånger för att ta bilder och prata med människor i bygden. Vi hoppades de skulle dela med sig av sina minnen från Klingstatjärn och förväntningar på framtiden. Min roll blev att skriva texten och försöka hitta en engagerande synvinkel på bygdens historia.

Lars-Göran Spång, författare,
klättrar upp på Prästhusbergets fomborg.

BYGDEN SKRIVER SIN HISTORIA

Min första kontakt med Klingstatjärn ledde ganska snabbt till Henrik Wentus. Det var ett resultat av att surfa efter Allsta och Klingsta på nätet. Bland de första träffarna fanns en sida om en bok, "Byarna runt Klingstatjärn". Den gavs ut 2001 med Henrik Wentus som ansvarig utgivare och han ombesörjde även försäljningen på nätet.

Jag och Björn söker upp Henrik. Jag tror att Henrik kan hjälpa mig att hitta personer som känner för bygden. Han har lagt ner ett stort arbete på att samla bybor till en studiecirkel för att berätta om bygdens historia.

Henrik föreslår att vi går hem till Ulla Ledström som han ser som en nyckelperson i sammanhanget. Det är högsommar och vi sätter oss i Ullas trädgård. Ulla bor i sitt föräldrahem nedanför Prästhusberget, där en av Norrlands mäktigaste fornborgen ligger.

Björn och jag har redan varit upp på fornborgen och fascinerats över skyltningen, som vi nu får veta att Ulla har ordnat.

– Ja, det kom sig av att barnen på dagis brukade göra utflykter dit upp och ingen visste vad de olika platserna heter. Det hade jag lärt mig som barn, så jag skrev ner på skyltar vad de olika myrarna och bäckarna heter. Jag gjorde även vägvisare till fornborgen, och Henrik har satt upp dem.

– Jag har hört att du står bakom belysningen högst upp på borgen också, säger jag. Där finns en julgransbelysning som syns vida omkring.

I Berge har man med gemensamma krafter ordnat en belysning som liknar en julgran. Den lyser på toppen av fornborgen vid Prästhusberget och syns från hela Klingstatjärn på vintern.

– Ja, vi ordnade ett lotteri och fick ihop pengar till en elledning och min dotter Gunnel hade kontakt med Hammarforsen som ordnade en ledning dit upp.

Ullas hem är ett gammalt torp från 1880 som hon och hennes familj tog över när föräldrarna flyttade till pensionärshemmet i Allsta. Hon minns att fornborgen betydde mycket för hennes far.

– Innan han skulle opereras ville han gå dit upp och finna ro och titta på utsikten. Vi tycker att fornlämningarna är viktiga här. Pingstvännerna var dit upp på pingsten och hade skålar för mannagryn med sig. Det var deras ceremoni som anknöt till bibelorden "det regnade manna från himlen".

Henrik instämmer i att fornlämningarna är viktiga, och det gör ingenting att de finns inne på tomterna. Däremot tycker han att myndigheterna är inkonsekventa med sin bevakning.

– Ibland går det bra att bygga en veranda alldeles intill en gravhög, men inte att dekorera stenarna med färg. För mig är fornlämningarna heliga och man kan samsas med dem om man har dem på tomten.

– Man blir glad av att ha dem, instämmer Ulla. Jag planterade påskliljor intill en gravhög en gång, men det kanske man inte får göra, skrattar hon.

Det är trångt på sina håll med fornlämningar och tomter. Jag undrar hur man ställer sig till nya hus? Både Henrik och Ulla ser gärna att fler flyttar hit.

– Det är viktigt att skolan och dagis har barn. Enstaka nybyggda hus gör inget, men det får inte vara stora villaområden, och åkrarna bör hållas öppna. Det är synd om de som vuxit upp i byn inte skulle få lov att bygga sig ett hem, tycker Henrik.

Boken om byarna runt Klingstatjärn tog över ett år att få fram. Hur idén föddes är det ingen som minns, men det började med att Henrik och Ulla samlade representanter från alla byar till möten i Klingstagården,

Henrik Wentus och Ulla Ledström känner starkt för bygdens historia. Ulla bor i föräldrahemmet och ordnar skyltning vid Prästhusberget. Henrik har varit drivande för att få till stånd boken "Byarna runt Klingstatjärn" från 1999.

en samlingslokal i byn. Ett tiotal intresserade fick de ihop. De samlade foton, berättelser, läste böcker och arkivhandlingar.

– En i gruppen hade en bekant som hade flygplan, så han flög runt och tog flygbilder med en vanlig kamera, skrattar Henrik.

Så småningom skulle allt samlas till en bok och Henrik drog det stora lasset att skriva anteckningar och formulera texten. Jag berömmar honom för hans förmåga att formulera sig.

– Ja, jag har alltid haft lätt för språk, och jag retar mig ibland på dålig svenska. Jag tror det är medfött, för jag har inte skrivit någon bok förut.

Med "Byarna runt Klingstatjärn" i bagaget ger jag och Björn oss iväg på vårt uppdrag. Men först en liten förstudie.

DALEN MED DE TVÅ BERGEN

Klingstatjärn har vattenytan 23 meter över havet, och enligt beräkningarna var sjön avsnörd från havet redan innan de första jordbrukarna slog sig ner här. Något i denna insjömiljö, omgivet av mäktiga berg, har lockat. Det kan ha varit jordmånen, men det finns även andra kriterier som kan ha varit lockande som har med slutenhet att göra. Klingstatjärn är verkligen ett slutet rum, nästan som en gryta, och ändå är det nära till stora sjösystem, älven och havet – världshaven. Klingstatjärn är en av flera bygder i Medelpad som har rötter i järnåldern. Andra centrala bygder är Selånger, Skön-Alnön,

Tuna och Njurunda (se karta sid 21). Det som skiljer Klingstatjärn från de andra centralbygderna är att området ligger avsides Ljungans dalgång och avskilt från havet. Ett relativt isolerat läge, men ändå i förbindelse med Tuna och Njurunda.

Vid Klingstatjärn utmärker sig två berg. Det ena är Tunomsberget i öster och det andra Prästhusberget i norr. De är över 130 m höga och har spektakulära branter åt nästan alla håll. Nybyggarna har valt att anlägga en fornborg på Prästhusberget för 1500 år sedan. Tunomsberget är tiotal meter högre, men någon fornborg finns inte här. Förmodligen

Utsikt från fornborgen mot Nybrottet, som undersöktes 2004 och 2008 av arkeologer från Umeå.

låg Tunomsberget för långt från gårdarna, som huvudsakligen låg i sydläge norr om Klingstatjärn.

Det finns relativt många gravar från järnålder kring Klingstatjärn. Inom riksintresseområdet känner vi till tio gravfält och 60-talet enskilda gravar, de flesta i form av högar som är karaktäristiska för yngre järnålder. Gravarna låg för det mesta intill bebyggelsen, men endast några få husgrunder syns idag. Det finns förmodligen husgrunder dolda under marken intill varje gravområde. Så har det visat sig när arkeologerna väl satt spaden i marken. Gravarna var en del av gården. Det fanns ingen avskild gravplats som de kristna kyrkogårdarna. Man betraktade sina anfäder som medlemmar i hushållet även efter döden.

Byarna, som fått namn av järnålderns nybyggare, ligger nära gravarna och det är lätt att se kontinuiteten med dagens bebyggelsemönster. I Allsta och Klingsta är det särskilt tätt med både hus och fornlämningar. Söder om Allsta finns ett komplex med både gravar och husgrunder som hamnat i konflikt med fritidsbebyggelse. Detta område, som lokalt kallas Nybrottet, har även fått störst uppmärksamhet i senare tids arkeologiska forskning (se kartan sid 27)

Berge ligger nedanför fornborgen på Prästhusberget och området har fått mest ny bebyggelse, men glädjande nog är det relativt glest med fornlämningar i Berge. Lokalt benämns området Prästhus, och byvägen har fått namnet Prästhusvägen. Namnet bygger på en tradition som nedtecknades på 1700-talet, om att ett kapell och prästgård funnits här. En dunge med sten har pekats ut som platsen för detta prästhus. Oavsett om sägnen är sann eller inte så har dungen mitt i åkern registrerats som forminne med beteckningen *Plats med tradition*.

Klingstatjärn mot Tunomsberget sett från Prästhusberget.

FAKTARUTA

Några tidsperioder som nämns:

Bronsålder: 1700–500 före Kristus

Äldre järnålder: 500 före Kristus till 375 efter Kristus

Yngre järnålder delas in i:
Folkvandringstid: 375–550 efter Kristus

Vendeltid: 550–800 efter Kristus

Vikingatid: 800–1050 efter Kristus

NAMN MED HISTORIA

Runt Klingstatjärn finns flera byar som har rötter i järnåldern vilket hörs av namnen – Allsta, Klingsta, Tunbyn, Vi. Bynamn som slutar på -sta syftar på ett boställe. Sta betyder "ställe" och förleden brukar vara ett personnamn. Allsta hette förmodligen "Alles ställe" från början. Namnet Vi antyder att en helig plats vigts åt en förkristen gud. Ordet kommer av *Vigja* som betyder inviga eller helga och oftast är förleden namnet på guden som platsen helgats åt. Här har Vi ingen förled så det är svårt att gissa sig till vad som

var heligt. Kanske Viforsen i sig var helig. Den var under järnåldern det första hindret när man begav sig vattenvägen uppför Ljungan från havet. Den första forsen, när man kom från havet uppströms de stora älvarna, var åtminstone under stenålder en helig plats där hållristningar ristades. Så var det i Nämforsen vid Ångermanälven och i Stornorrforsen i Umeälven. Det var en annan tid och en annan tro, och ännu vet ingen hur människor förhöll sig till den första forsen under järnålder.

Tunomsberget, Tunomsbäcken, Tunbyn... Varför dessa namn just här? En vanlig förklaring är att Tuna-namnen syftar på en inhägnad gård, eventuellt en stormannagård. Det kan också ha varit en handelsplats. Ort-namnsforskarna tror att Tuna-namnen härstammar från tiden omkring Kristi födelse. Geologerna har beräknat att landet har höjt sig ur havet 15 meter sedan dess. Då var även farbar ända fram till forsarna vid Tunbyn. Kan det ha legat en hamn och handelsplats här nerströms Viforsen?

Den nu rådande uppfattningen bland

arkeologer är att en eventuell handelsplats låg vid Kvissleby. Där snirklar sig Ljungan innan den slutligen utmynnar i Bottenviken. Där fanns det gott om lämpliga platser att lägga till för sjöfarare. De stora gravhögar i området, några av de största i Norrland, ger också stöd för tanken att Kvissleby var platsen där Ljungans resenärer samlades för byteshandel. Det utesluter emellertid inte möjligheten att det kan ha funnits lokala samlingsplatser på andra håll, som exempelvis vid Klingstatjärn, där namnen Vi och Tunbyn antyder någon form av centrum.

Detalj ur sockenkarta från 1855.

SÄTT ATT SE PÅ FORNTIDEN

Det finns många sätt att fantisera om platser där det finns fornlämningar. Många tror att arkeologer har svaren, som ett resultat av noggranna analyser av hårddata. Visst finns det hårddata även för Klingstatjärn. Det går att få reda på ålder, vad som har odlats, vilka djur man skött, och vilka som jagats. Det finns också rester av redskap, smycken och ibland textilfragment som kan säga lite om kläddvanor, och det finns hårddata om hur vädret var.

När det gäller mjukdata, så blir vetenskapen ofta hänvisad till gissningar som är mer eller mindre trovärdiga. Smaka på ordet! Tro-värdiga, värdiga att tro på. Vilka gissningar som är trovärdiga beror ofta på tidsandan.

Alla vill förstå den värld vi lever i, men ibland saknar vi instrument som ger oss svar på gåtorna. Kerstin Hallberg använder ett instrument som hon tror på - slagrutan. Hon är distriktssköterska i Ånge men har vuxit upp i Allsta. Hennes mor, Kajsa, är känd sedan länge för sin förmåga att spåra med slagruta, och Kerstin för traditionen vidare. Jag var nyfiken på hur slagrutan användes och Kerstin ställde efter viss tvekan upp för en demonstration.

– Jag använde faktiskt slagrutan för att få svar på om jag skulle ställa upp, säger Kerstin. Den pekade uppåt när jag ställde frågan och det betyder att det var OK.

Kerstin använder slagruta för att besvara frågor, inte bara leta vatten. Någoting påverkar slagrutan, en energi som inte går att förklara.

– Jag vet bara att det känns rätt för mig, och jag behöver inte övertyga någon. Antingen har man förmågan eller så har man den inte. Det handlar om känslighet.

Kerstin Hallberg har lärt sig av sin mor att använda slagruta för att få svar på gåtor.

Det är vanligt i England med slagrute föreningar och vissa ägnar sig särskilt åt fornlämningar. Det finns även i Sverige intresseföreningar för slagrute gängare, som de kallar sig. Kerstin har inte specialiserat sig på fornlämningar, men jag bad henne om en demonstration på gravfältet i Vi. Området är det enda i Klingstatjärn som är skyltat från landsvägen med en kringla. I bygden finns en sägen om att en sten bland gravarna har använts som offersten.

– Jag har aldrig varit dit, så det ska bli intressant, säger Kerstin.

När vi väl kommer fram känner Kerstin ett obehag som får henne att vilja traska runt på gravkullarna på egen hand. Området är röjt och behagligt. Jag kan inte förstå vad som framkallar olustkänslan. Henrik har också beskrivit den, och han vill inte gå hit igen. Efter några minuter kommer Kerstin tillbaks där Björn och jag står och väntar.

– Jag har respekt för sådana här platser och jag brukar be om tillstånd att få beträda dem. Det finns en gräns här och det känns som väktare vill hålla oss utanför. Känner du gränsen när du passerar här? Jag anstränger mig för att känna av något när jag passerar.

– Nej, säger jag, jag känner inget speciellt, mer än att det verkar bli lite mörkare.

Kerstin tror att mörkerkänslan har med skuggan från en tall att göra, helt naturligt. Vi fortsätter att leta efter stenhällen som sägs vara en offersten. Vi hittar en stor flat håll som vi tror har gett upphov till sägnen.

Kerstin tar fram sin slagruta och frågar om det är en offersten. Den pekar neråt - nej. Kerstin får i stället intrycket att det har varit en sten där man förberett något.

Slagruta. Kerstin föredrar emellertid en variant i plast.

Gravområde med högar som Kerstin känner av med sin slagruta. Hon är här för första gången och känner ett visst obehag, osalig själar. Fler i trakten har haft samma känsla. Enligt traditionen har här funnits en offerplats.

Vi letar upp en annan sten som kröner en gravhög. Där pekar slagrutan uppåt på frågan om det är en offersten.

Några dagar efteråt läser jag igenom beskrivningen i fornminnesregistret. Mycket riktigt! Det är stenen på gravhögen som tidigare utpekats som offersten. Hur kunde Kerstin veta det? Hon hade ju aldrig varit här.

Det går att ta reda på om djur eller människor offrats på graven, men bara genom en arkeologisk undersökning. Offerseder förknippar arkeologer med vikingatiden. Under vikingatiden kunde många olika djur följa med i graven och enligt flera samtida berättare offrades även människor.

– Är det något speciellt du undrar över om det här stället? frågar Kerstin och står i beredskap för att lösa ännu en gåta.

– Ja faktiskt, svarar jag. Jag undrar var de bodde innan de begravdes här?

Kerstin försöker hitta riktning och avstånd med sin slagruta och får en känsla av att gården som hör ihop med gravarna låg på andra sidan landsvägen. Jag kikar i min gps där fornminnen ligger lagrade. Det finns två områden, 200 och 300 meter bort, med överplöjda gravhögar som mycket riktigt skulle kunna vara gårdslägen.

Jag har inte resurser att gå vidare med denna gåta, hur gärna jag än vill. Idag kan jag bara kartera, med hjälp av mitt instrument, en gps. Jag känner en viss avundsjuka för att jag fortfarande står frågande med mitt instrument, medan Kerstin har fått svar med sitt.

DEN GÅTFULLA FORNBORGEN

Prästhuset har Medelpads mest magnifika fornborg med sammanlagt 120 meter långa stenmurar. Tyvärr finns det inte mycket mer att läsa om fornborgen. Inga undersökningar har gjorts, och inga fynd har rapporterats från borgen. En kartering gjordes av amatörarkeologen Lars Högberg som även har karterat ytterligare tio fornborgar i länet. De flesta av dessa ligger på ett berg med naturliga branter runt om och borgmurar som spärrar av den väg där man lättast tar sig upp. Så är även Prästhusberget uppbyggd. Ett avvikande drag är dess dubbla borgmurar.

Prästhusbergets fornborg upptäcktes på 1920-talet – av myndigheterna ska tilläggas. Ortsbefolkningen har säkert känt till borgen sedan den byggdes. Gustaf Hallström, som var Riksantikvarieämbetets representant, skriver: *Under arkeologiska strövtåg i denna del av landskapet år 1922 fann jag här en tidigare icke känd bygdeborg.* Han fick tips om långa stenvallar på Prästhusberget av hemmansägarna Svensson och Lehman i Allsta.

Gustaf Hallström skrev sedan en uppsats om Norrlands fornborgar som publicerades i en tidskriftserie som heter "Norrlands försvar". Den publicerade huvudsakligen artiklar om militärhistoria. Det var uppenbart för de flesta på denna tid att fornborgar var tecken på stridigheter och att fornborgarna användes när fienden angrep.

En av murarna på fornborgen.

Under senare tid har forskare alltmer ifrågasatt den militära aspekten. Idag finns också fler undersökningar gjorda än under Hallströms tid. Det visar sig att flera fornborgar har föregåtts av bebyggelse på höjder redan under bronsålder för 3000 år sedan. De flesta fornborgar dateras däremot till tiden omkring 500 e.Kr. och några har använts fram till vikingatid. Fynd från utgrävningar som gjorts pekar mot en ganska fredlig verksamhet i borgen – malstenar, vävtyngder, keramik och smidesrester.

En tanke som fått fäste inom dagens arkeologi är att fornborgar var symboliska monument, ibland med religiösa inslag. Fornborgsbygget som idé föddes redan i början av bronsåldern. Den spred sig sedan bland germanska stammar i norra Europa. De större borgarna blev senare befästa byar som romarna kallade *oppidum*. De var i första hand germanernas administrativa och ekonomiska centra med politisk makt, handel och hantverk som karaktärsdrag.

I Sverige finns närmare 1300 fornborgar och de är vanligast i Mälardalsregionen och på Västkusen. I Norrland finns en liten grupp med 20 borgar. Några få av dessa är undersökta och de har samma drag som i södra Sverige. Åldern är vanligtvis 1500 år och vapenfynd är sällsynta. På Mjälleborgen på Frösön i Östersund hittades en handdriven kvarnsten i en stenvall, vilket även hittats i andra borgar. En sländtrissa, en bronsnyckel och ett ämnesjärn i form av en spade grävdes också fram. Varför spinner man ull och mal säd på en fornborg?

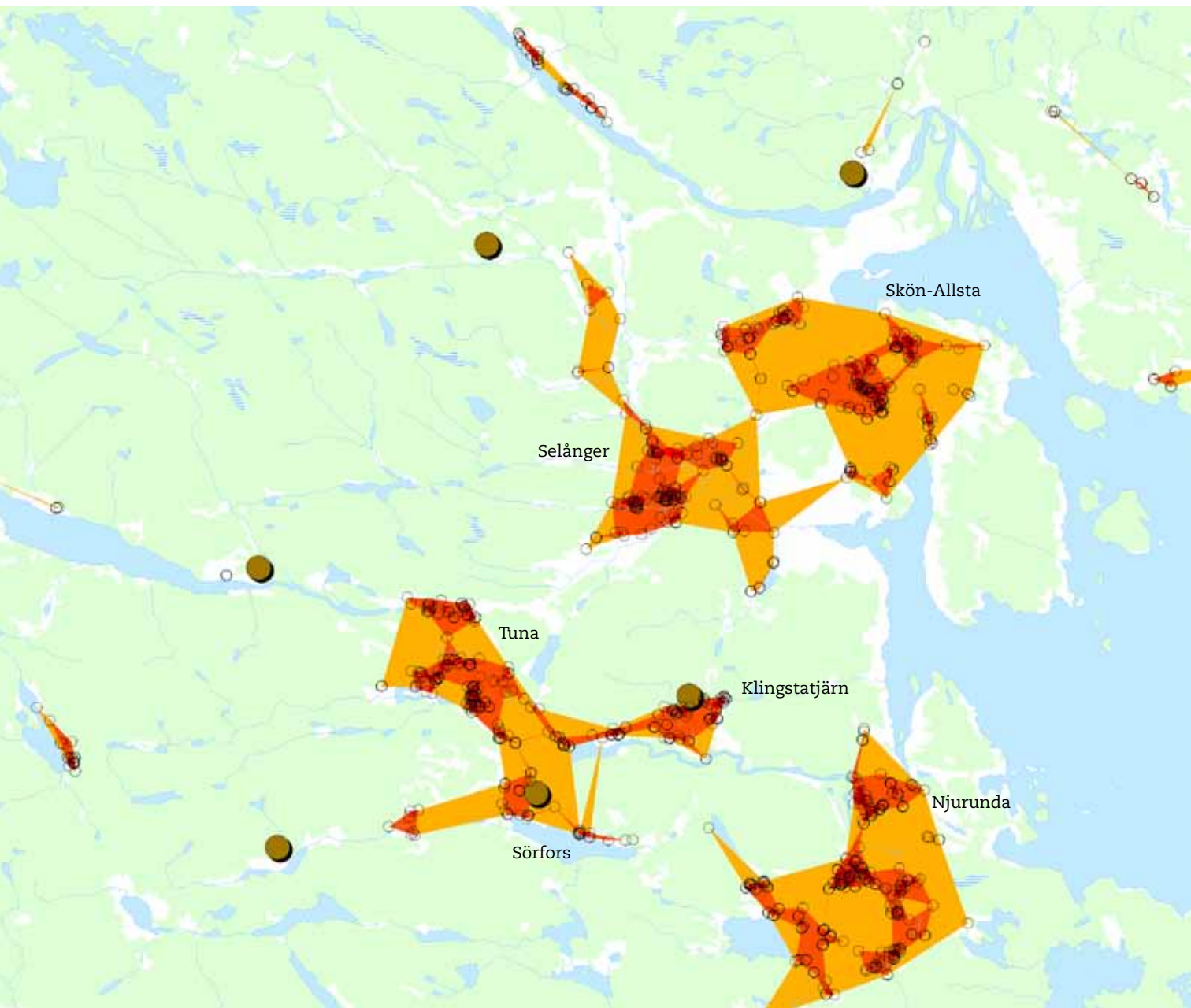
Mjälleborgen är den bäst daterade av alla borgar i Norrland. Femton kolprov visar att borgen byggdes ca 400 e.Kr. och den har brunnit flera gånger under en period av 300 år. Mjälleborgen avviker från andra norrländska borgar genom att den är ensam i regionen. Närmaste fornborgar från Frösön ligger i Tröndelag och Medelpad. En annan avvikelse med Mjälleborgen är att det finns husgrunder och tydliga så kallade kulturlager innanför borgvallen. Det vittnar om att borgen har varit bebodd under lång tid.

Den nordligaste av alla fornborgar är Rogstaklippen i Kramfors. Den har undersökts mycket begränsat, men tillräckligt för att få en datering till folkvandringstid (400-talet). Borgen har även använts senare under vikingatid.

I Medelpad finns det sex kända fornborgar. Fyra av dem ligger som en krans mot inlandet med bebyggelsen och kusten innanför. Jag får intrycket att borgarna var någon sorts tullstation mot inlandet.

Fornborgar väcker verkligen fantasin. Eftersom det finns så få undersökningar gjorda är det öppet för olika tolkningar. Mikael Olausson har försökt sammanfatta bilden och menar att fornborgarna byggdes under en relativt kort period omkring 500 e.Kr. Han tror att de byggdes av en militär aristokrati som växte upp i kölvattnet av romarrikets fall. Det traditionella sättet att uttrycka

Fornborgarna i Medelpad (bruna knappar) och gravhögar från järnålder. Färgskalan rött-gult visar var gravhögar ligger koncentrerade. Endast fornborgarna Prästhusberget och Borgaråsen vid Sörfors ligger i anslutning till byggena.

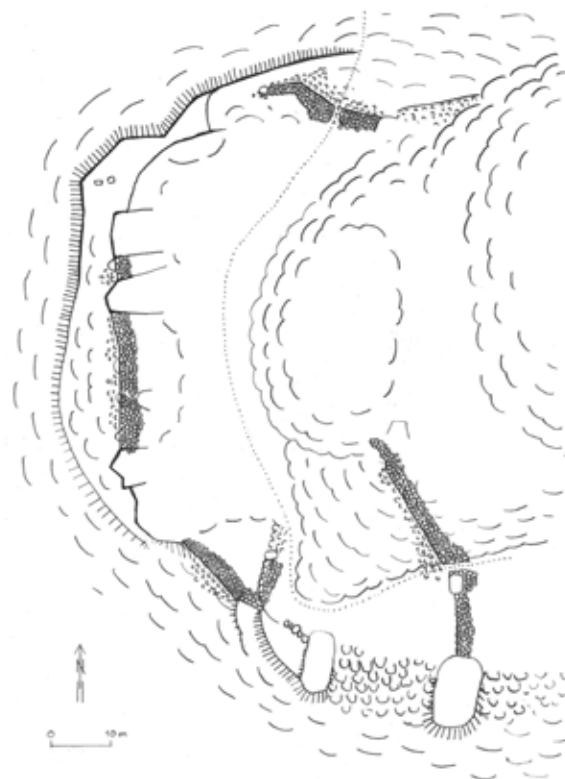

auktoritet var att bygga stora gravhögar, som vi har många exempel på i Kvissleby. En framgångsrik krigare, med intryck från strider med romare ute på kontinenten, valde kanske i stället att befästa sin status genom att bygga en fornborg. I strategin ingick också att samla skickliga hantverkare för att tillverka lyxvaror. Det bör ha retat den etablerade eliten. Interna strider kan ha uppstått, vilket skulle förklara att borgen slutligen brändes ner.

Åsa Wall har en annorlunda infallsvinkel. Hon tror snarare att fornborgarna från början byggdes gemensamt av bygdens invånare. Inte primärt som en militär anläggning, utan

som ett igenkänningsmärke i landskapet. Hon har studerat fornborgar i Södermanland och har sett att de oftast ligger som gränsmarkörer mellan bygder. Hennes teori är att fornborgen var viktig som sammanhållande symbol när jordbruket var relativt rörligt och utan fasta gårdar. När bönderna gödslade sin åkrar och kunde bli bofasta blev i stället gården medelpunkt i tillvaron.

De flesta fornborgar tycks ha brunnit och övergivits under 600-talet. Varför de brändes är det ingen som vet. Kanske några föll i strid, men alla bränder var inte resultat av strider. De flesta hus som grävs fram har också brunnit ner, och skogsbränder var vanliga.

Fornborgens murar på Prästhusberget.
Teckning: Lars Högberg.

A horizontal wooden sign with a light blue-green background and bold red capital letters spelling "PRÄSTHUSE". The sign is positioned in the middle of the frame, partially obscuring a white-barked tree trunk on the right. The background is a dense forest with tall, thin trees and green foliage, with sunlight filtering through the leaves.

PRÄSTHUSE

JÄRNÅLDERNS GÅRDAR OCH GRAVAR

När landsvägen drogs om på 1970-talet hamnade ett gravfält i vägen vid Klingstabäckens mynning. Vägverket fick därför bekosta en utgrävning av några gravar som låg i en åker. Trots flera års plöjning var gravarna välbevarade. Två gravhögar visade sig ha varit 15 respektive 20 meter i diameter. Under högarna var graven skyddad av ett stenröse med en flat sten ovanpå som skyddade själva gravgömmen. Av gravarna återstod bara brandrester. Bland dem gick ändå att identifiera björnklor. Begravningssättet var vanligt under 400-talet och det är även känt från andra utgrävningar att de döda lades på en björnfäll innan de brändes. Det är i alla fall en arkeologisk förklaring till att björnklor eller ben från ramarna (falanger) fanns i graven.

Gravplatsen vid Klingstabäcken har sedan använts ytterligare en tid, kanske 300 år. Mindre gravar fanns runt och ovanpå gravhögarna. De mindre gravarna bestod av enkla stensamlingar, så kallade stensättningar, och var även de brandgravar. I en av dessa fanns två bronsringar som det inte går att säga mycket om.

Det skulle dröja till 2004 innan nästa utgrävning ägde rum kring Klingstatjärn. Då ordnade Umeå universitet, under ledning av professor Per Ramqvist, en kursgrävning söder om Allsta bland fritidshusen i ett område som kallas Nybrottet. Skolelever bjöds in att delta i utgrävningarna, och det blev ett mycket uppskattat inslag i undervisningen. Elever från Allsta och Sundsvall deltog.

Jag frågar Per vad som föranledde denna utgrävning?

– Det var en fortsättning på en publik satsning som vi fick bidrag till från olika håll. Det saknades också bra undersökningar av husgrunder från järnålder i Medel-

*En stig leder fram till gravhögar i Allsta
(nr 76 på kartan sid 27)*

pad. Den här husgrunden i Allsta är också märkligt stor. Jag får intrycket att det är en kyrka, eller kulthus. Det är också ett märkligt sammanträffande att det ligger en treudd alldeles intill. Treuddar är trekantiga stenkonstruktioner som troligtvis representerar rötterna i asken Ygdrasil i asatron.

Husen under folkvandringstid var avlånga med både stall, boningshus och förråd under samma tak. Byggnaderna kunde därmed bli väldigt långa. Denna husgrund är 50 meter lång, men så långa hus finns ingen motsvarighet till i Norrland.

Dessvärre kom det inte fram något i denna undersökning som bekräftade att det var ett kulthus, och inga kolprover dög för att datera huset. I mitten kom det fram en bakhäll, ett karaktäristiskt drag för liknande långhus i Hälsingland. Skolbarnen fick i alla fall stor behållning av att få vara med på en riktig arkeologisk utgrävning. Några ville inte lämna utgrävningen när det var dags att avsluta.

2008 ordnade Per Ramqvist och hans fru Anna-Karin Lindqvist en utgrävning av gravar som låg i anslutning till husgrunden, även denna gång som öppen kurs. Vem som helst som var intresserad fick prova på att gräva. Platsen ligger i en åker och gravhögarna har under årens lopp planats ut genom årlig plöjning. Några av gravhögarna respekteras och ligger som öar i åkern. De fick vara kvar orörda. I stället grävde man fram två mindre gravar i åkern. De visade sig vara brandgravar med sot och brända ben bland en massa stenar. Det blir inte mycket kvar efter en brand, men här hittades ändå fragment av en benkam som kan dateras till 4-500-talet. De gravlagda hade fingerringar av silver på sig och förmodligen andra smycken av brons. En hel silverring, hittades bland resterna i en av gravarna. Bronsfragmenten tros ha varit hårmålar.

Det finns relativt många undersökningar av gårdar

Anna-Karin Lindqvist och hennes man Per Ramqvist, professor i arkeologi vid Umeå universitet. Anna-Karin har ett företag som utför arkeologiska utgrävningar på beställning. Hon ledde utgrävningen av gravarna i Allsta 2008 tillsammans med Per. Här sköter hon en utgrävning nära Sköns kyrka för Banverkets räkning, och Per är på besök.

Karta över fornlämningar vid Nybrottet, upprättad 1944 av Gunnar Westin på Riksantikvarieämbetet. Husgrunden (nr 70) undersöktes 2004 och gravhögarna nr 7 och 19 undersöktes 2008.

och gravar från järnålder i Medelpad, till skillnad från fornborgar som inte undersökts över huvud taget. Den största utgrävningen av järnålderns bosättningar ägde rum vid Tuna kyrka 1991. Där hittades inte mindre än sju husgrunder och hundratals spår efter härdar och stolphål, i anslutning till dessa. Husen härrör från olika tider från 500 f.Kr. till 900 e.Kr. Det äldsta huset är särskilt intressant. Det visar att byggnadstraditionen med stall och boningshus under samma tak var etablerad redan före Kristus. Stallning av djur på vintern gör att bönderna kan gödsla åkrarna, och därmed livnära sig på en och samma plats.

Flera pollenanalyser har gjorts utmed

Ljungan, även i Klingstatjärn. Pollendiagrammen ger besked om vilka växter som fanns i omgivningen olika tider. Vid Klingstatjärn visar det sig att man röjt skog från gran och öppnat för ängsmarker på 400-talet. Cerealier finns i pollendiagrammen först på 700-talet, vilket betyder att bönderna då börjat odla markerna. Ett uppehåll i odlingen sker sedan fram till medeltiden då odlingen stadigt ökar fram till vår tid.

På andra håll i Medelpad finns det tecken på att bönderna börjat odla redan under bronsåldern. I området omkring Marmen tyder pollenanalyserna på att jorbruket var etablerat omkring Kristi födelse.

MARKÄGARE BERÄTTAR

Jordbruket har skadat fornlämningar i hundratals år. Ligger gravarna i brukad jord kan inte myndigheterna göra något åt detta. Enligt en studie ligger 180 forntida gravar (20%) i Medelpads odlingsmarker. Myndigheterna har brottats med detta faktum sedan fornminneslagen inrättades 1946. Jordbruket planar ut gravhögar na mer och mer till dess själva gravgömman sprids ut på åkern. Ibland tar bonden vara på fynd och rapporterar till ett museum.

Numera är det inte så mycket aktiviteter på åkrarna. Det finns inga djur som betar på ängarna och plöjning är inte så vanligt. Eva Engström äger mark i Allsta, bland annat området med gravfält i åkern som undersöktes 2008. När Per Ramqvist bad om tillstånd att få utföra utgrävningen ställde Eva villkoret att hon själv skulle få vara med. Det var ett ovanligt, men positivt, ultimatum. Grävningen var planerad som öppen kurs så det var bara att infinna sig när det passade. Evas deltagande gav blodad tand och hon fortsatte att läsa arkeologi på universitetet, jämsides med sitt ordinarie jobb i Sundsvall. Jag ställde några frågor om hur hon ser på sin roll som markägare i detta kulturarv, ett gravfält från järnåldern.

– Jag kan inte påstå att det känns som ett tungt ansvar. Det är roligt att känna att man äger ett så fint ställe. Kanske man borde se lite längre, tänka på sina barns framtid och hur marken ska skötas i framtiden, men just nu är det mest pappa som sköter allting.

Vi sitter vid en av gravarna som lämnats ifred av plogar och harvar. Tre gravar är be vuxna med buskar och träd, som små öar i åkern. Jag försöker hitta en stor

Vid Allsta finns öar i åkern där gravhögar får vara ifred.

Dan Wiklund på sin åker, samma plats som Viktor Lundgren besökte 1936.

Bilden togs av Viktor Lundgren 1936 där nu Dan Wiklund bor. Det är Estrid Söderberg som matar grisarna. Vid denna tid fanns det många djur på gårdarna, enligt statistiken över 3000 djur i Tuna socken, varav 300 grisar.

fråga att diskutera - framtiden, klimatförändringar, matförsörjning, energiskog. Jordbruket nämns i nästan alla diskussioner om framtiden. Eva ser oförstående ut.

– För mig är det här en fin plats. Jag skulle kunna tänka mig att bygga ett hus här, men de stora frågorna har jag inte engagerat mig i. Vi slår här, och mycket går till hästar, men det är inte lönt att bedriva jordbruk. Skogen däremot tycker jag är intressant och jag följer gärna med skogsfolk och får lära mig mycket.

– Men skulle du kunna tänka dig fler hus här, eller en golfbana, frågar jag.

– Nej, inga hus på åkrarna. Landskapet ska vara öppet, och inga golfbanor. Det är fint som det är. Ska det byggas nytt får det gärna vara enstaka hus i skogskanten, som det på andra sidan.

Eva pekar mot ett nybygge som ligger på grannens mark. Senare upptäcker jag att just det bygget har varit föremål för en tvist med länsstyrelsen. Invid huset finns flera gravar och ett garagebygge har skadat en av högarna.

Evas kusin Dan Wiklund äger också mark

och har mer konkreta planer på att upplåta mark för nybyggnation. Dan och hans syster äger marken vid Prästhusberget i Klingsta. Även för Dan är det skogen som upptar honom mest, men hans vardag består i att ordna säkerheten vid vägarbeten. Dan vill avstycka mark intill fornborgen så att tre tomter kan bebyggas. Läns museet har besiktat utan några invändningar. Miljön kommer att bli som ett modernt villaområde, men med vidunderlig utsikt och skog runt om. Fornborgen blir också ett exotiskt inslag i närmiljön. Jag frågar om Dan kan tänka sig att även avstycka jorbruksmark, eller strandtomter.

– Nej, jag vill gärna att landskapet förblir öppet. Åkrarna är heliga. Där får ingen bebyggelse etableras. Jag vill heller inte se för stora och täta villaområden. Tomterna vid Prästhusberget kommer att vara två tusen kvadratmeter stora, så det blir ganska glest mellan husen.

Eva Engström och författaren vid platsen där gravar undersöktes 2008. Eva är markägare och utgrävningen lockade henne att studera arkeologi på universitetet.

VAD SÄGER KOMMUNEN?

Idag är det ny bebyggelse som orsakar de flesta skadorna i riksintresset Klingsstatjärn. För närvarande behandlas tre ingrepp som eventuellt är brott mot fornminneslagen. Det gäller dels två tillbyggnader i Allsta och dels en bruksväg vid Hammarbacken. I dessa fall har inte myndighetsprövningen fungerat som den ska. Normalt får ingen tillstånd att bygga vid fornlämningar. De är fridlysta vare sig det krävs bygglov eller inte. I vissa fall kan fornlämningar vara omöjliga att undvika, men då behövs ett särskilt tillstånd att gräva bort fornlämningen.

Vid Prästhusberget har flera moderna villor accepterats efter vederbörlig prövning av byggnadsnämnden. Några fornlämningar har inte kommit till skada eller behövt tas bort. Däremot kan man fråga sig om miljön i riksintresset far illa av för mycket modern bebyggelse av detta slag.

Det behövs inget nytt bygglov för att ändra färg och material på fasaden och det är tillåtet med fristående komplementbyggnader som garage och gäststugor upp till 40 kvadratmeter stora. Ekonomibyggnader som ladugårdar och maskinhallar provas heller inte. I slutändan är det avgörande om byggherren har förståelse för vilka värden som står på spel när byggen sätts igång. Leif Nilsson är den som närmast handlägger önskemål om att bygga nytt. Han bereder ansökningarna och presenterar dem för byggnadsnämnden i Sundsvall. I hans ansvar ligger också att tala om för byggnadsnämnden vilka regelverk som måste följas. Jag är mest intresserad av hur han handhar kulturmiljöfrågan och jag fick en intervju med honom i sommarvärmen 2011. Jag började med att fråga vilka riktlinjer som är viktigast när bygglov provas.

– I första hand är det vatten och avloppssystemen

Leif Nilsson handlägger bygglovsansökningar i kommunen.

som sätter gränser, och även trafikfrågor. Vi är även restriktiva med nyetableringar i öppna ytor, och strandskyddet på hundra meter brukar fälla flera förslag. Det fanns förut planer på att avstycka nio tomter vid Klingstabäcken, men det blev bara tre på grund av strandskyddet.

Jag blir lite förvånad över att strandskyddet är så starkt och att det även gäller bäckar. Var inte den allmänna meningen att man skulle lätta på strandskyddet?

– Det verkar ha blivit tvärtom. Det är många villkor som ska uppfyllas om man ska få bygga vid vatten och kontrollen har blivit sträng.

Myndigheterna har inte varit lika stränga med fornlämningskyddet. Förvisso finns ett uttryck i lagen om kulturminnen som säger att fornlämningar ska ha en skyddszon för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Strandskyddet är generellt hundra meter, men för fornlämningar finns ingen generell gräns preciserad.

– När det kommer in ansökningar så lämnar vi ett förhandsbesked som även byggnadsnämnden tar del av. I förhandsbeskedet

framgår vilka restriktioner som gäller. När det gäller kulturvärden så har vi rekommendationer i en bok som heter *Översiktlig kulturmiljöinventering 1999*. Vi hör oss också för med läns museet som yttrar sig över ansökningarna.

I boken som Leif nämner har Allsta, Berge och Klingsta ringats in som särskilt värdefulla bymiljöer, och landskapet runt Klingstatjärn ställer särskilda krav på placering i enlighet med landskapets karaktäristiska bebyggelse- och odlingsmönster. I bymiljöerna gäller *höga krav på anpassning av såväl färg, form, material och läge*. Fornlämningarna nämns inte specifikt, förmodligen i tron att lagen om kulturminnen är nog så detaljerad.

Jag försöker göra mig en bild av framtiden. Vilka platser godtas för nybyggen? Vilken service kommer att byggas ut? Behövs det fler vägar?

– Det är stor efterfrågan på tomter vid Klingstatjärn och kommunen vill ju tillmötesgå önskemålen för att gynna inflyttning, säger Leif.

Jag frågar mig om det är möjligt att förena en utveckling av bygden med att bevara karaktärstiken. Det värsta tänkbara scenariot

Moderna nybyggen vid Prästhusberget. Dagens arkitektur skiljer sig från den traditionella trots att färg, form och material är likartad.

Några hus finns kvar som speglar en välmående bygd på 1800-talet, men hur länge finns den äldre bebyggelsen kvar som visar byggnadstraditionen? Prästhusberget speglar sig i fönstret.

är stora golfbanor, vindkraftpark, motorväg, energiskog, villaförorter och mycket annat som jag förknippar med framtida anspråk på livsrummet. Gamla bylägen kan suddas ut till en sammanhängande tätort med moderna anläggningar för fritid i åkermarken.

– Mitt intryck är ändå att byggnadsnämnden börjar bli restriktiv när det gäller Klingstatjärn, säger Leif. Man vill behålla det

öppna landskapet och generellt motsätter man sig alla nyetableringar mellan landsvägen och sjön. Några strandtomter kommer inte till stånd. Det som kan bli aktuellt är att fylla igen "luckor" där det redan finns hus och väg. Tyvärr finns det några exempel på hus som inte passar in, men å andra sidan har man bara byggt trähus, vilket är att föredra.

KONFLIKTER OCH LÖSNINGAR

Klingstatjärn är en riksintressant kulturmiljö. Den är inringad på kartan som en del av Ljungans dalgång, som för övrigt är riksintressant som helhet. Gränserna är inte fastställda. Meningen är att kommunerna ska specificera detta i översiktsplaner och andra riktlinjer. Riksantikvarieämbetet, som ytterst ansvarar för riksintressena, har formulerat några korta meningar om värdet (*se faktarutan*).

Om man ska ringa in kärnan, det som uttryckligen ingår i riksintresset, så är det gravar, husgrunder, fornborg och ortnamnen, samt 1800-talets bebyggelse och den öppna odlingsbygden. Ortnamnen hotas inte av markningrepp, men hur skyddar man övriga värden?

En intressant tanke är att tillämpa liknande skydds-föreskrifter som strandskyddet även för fornlämningar, men problemet är att fornlämningar är så olika i *art och betydelse*. Gravhögar och husgrunder har större behov av en skyddszon. Dessa lämningar är ofta bara synliga tecken på att mycket mer finns under marken. Fornlämningar utan lämningar under marken, exempelvis runstenar, kräver däremot inte så stora skyddszoner ur den aspekten. Däremot kan myndigheter ha åsikter om hur miljön runt en fornlämning ska se ut. Med dessa reservationer skulle en karta med alla skyddszoner se ut som figuren på sid 36. Ett skyddsområde har markerats hundra meter från stränder och bäckar samt fornlämningar, med undantag av några objekt som inte kräver nämnvärt skyddsområde. De områden som ger utrymme för nyetableringar skulle kunna vara skogsområden (gröna) utanför det markerade området. Många hus ligger som synes inom skyddsområdet. Förmodligen kommer de flesta framtida byggen att ske

FAKTARUTA

Den formella beskrivningen av riksintresset som Riksantikvarieämbetet har formulerat:

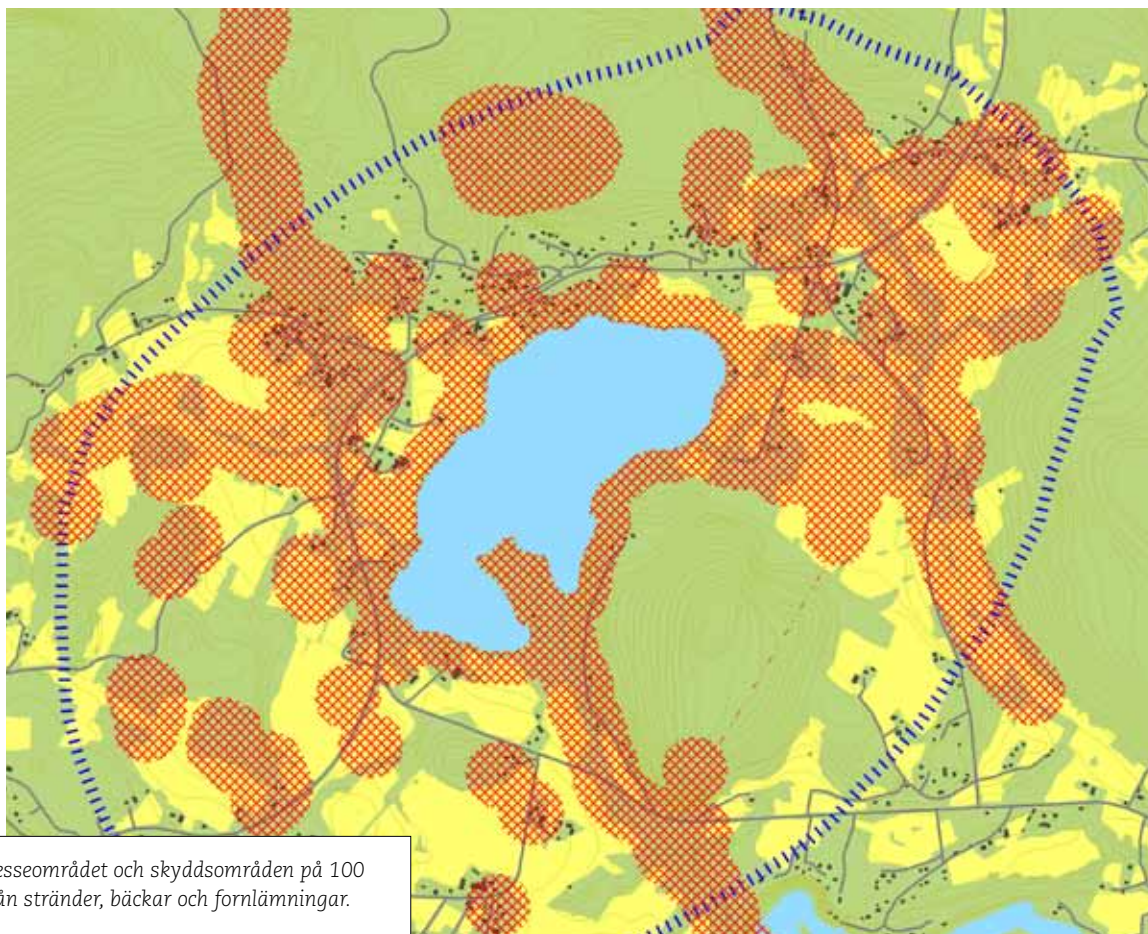
Allsta - Klingsta - Vi - Tunbyn [Y 5]
(Tuna sn)

Motivering:

Centralbygd med bybebyggelse av 1800-talsprägel där fornlämningar och ortnamn vittnar om forntida centralitet och lång bebyggelsekontinuitet. (Fornlämningsmiljö, Bymiljö).

Uttryck för riksintresset:

Öppen odlingsbygd med inslag av fornlämningar i form av grupper med gravar eller gravfält med högar och stensättningar, i flera fall med anslutande husgrundsterasser. Medelpads största fornborg. Gamla bylägen norr och väster om Klingstatjärnen. Ortnamnen Tunbyn, Vi samt sockennamnet Tuna antyder centrala funktioner i järnålderssamhället.

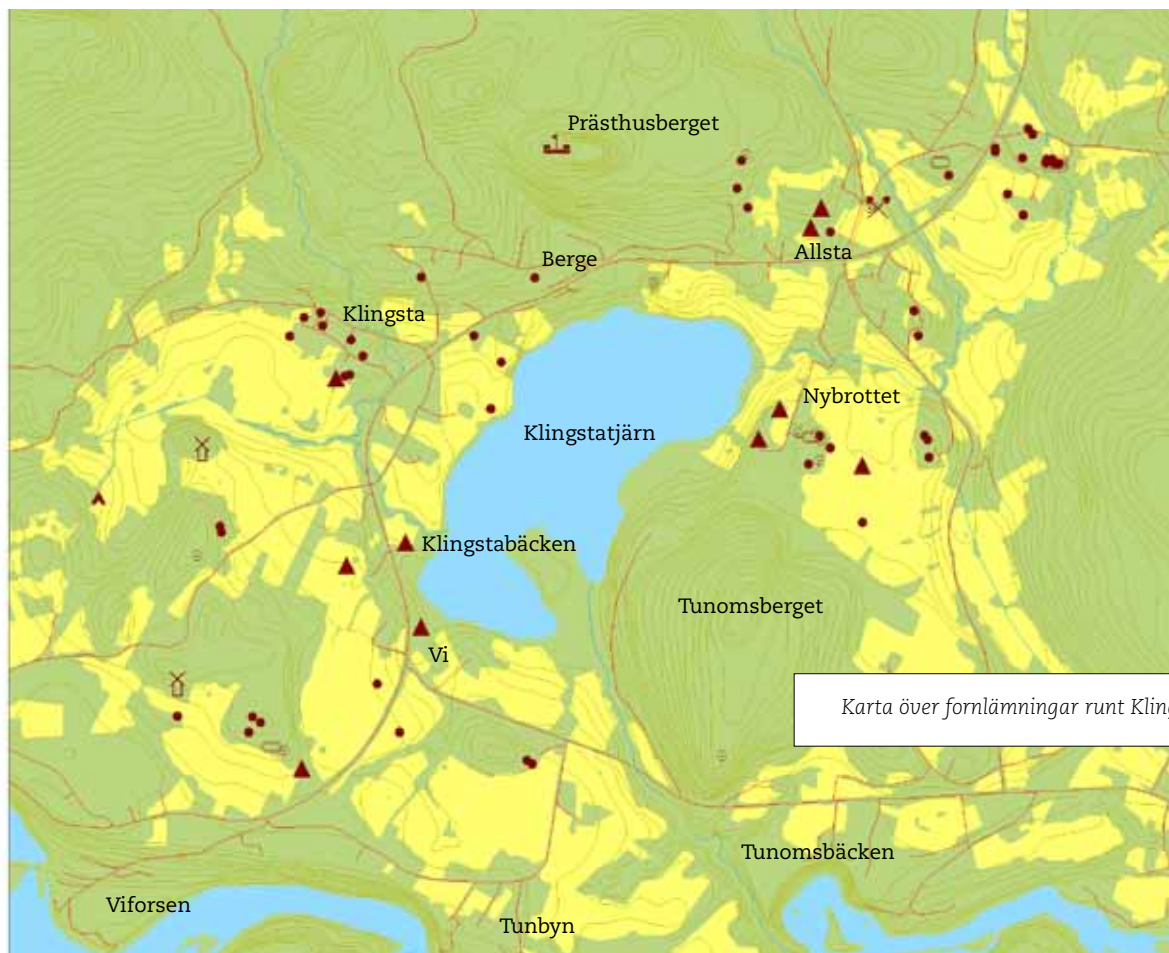

Riksintresseområdet och skyddsområden på 100 meter från stränder, bäckar och fornlämningar.

just här i anslutning till befintlig bebyggelse. Dessa ärenden bör granskas särskilt noga, men fastighetsägare måste också på frivillig basis vara uppmärksamma eftersom alla byggen inte kräver bygglov. Regler och lagar i all ära, men risken är att lagarna förlorar sitt folkliga stöd om ingen förstår meningen med dem. Det är helt avgörande att människor känner värdet av historien i landskapet de

lever i. Fornlämningar måste betyda något, berätta något, för att kännas angelägna. Det vore olyckligt om gravar, husgrunder med mera som bevarats tusentals år, bara är till för forskare och lagstiftare.

Man blir glad att ha dem sa Ulla Ledström. Den inställningen är det bästa skydd forn-
lämningarna kan få.

Fornlämningar och kategorier
Endast relevanta objekt med symbol

- Boplats
- Fornborg
- Fossil åker
- Grav- och boplatsområde

- Gravfält
- Hög
- Husgrund, förhistorisk/medeltida
- Stenstättning
- Terrassering

LEVA OCH BEVARA FÖR FRAMTIDEN

Det är dags för avrundning av skriften. Den gör jag tillsammans med Per Ramqvist, professor i arkeologi på Umeå universitet och Pia Nyqvist som handlägger frågor om fornlämningar och lagskydd på länsstyrelsen. Per har visat stort intresse för området i sin forskning och jag börjar med att fråga varför?

– Husgrunden som vi grävde några ”gluggar” i 2004 är helt unik. Jag tror till och med att det kan vara en ”kyrka” eller kulthus. Den påminner om husgrunderna i Trogsta i Hälsingland. Lars Liedgren har beskrivit dem i sin avhandling. Bland annat är det typiskt för dem att man kan skönja i markytan var stolparna har stått. Genom en indexberäkning* går det att uppskatta hur stort huset har varit och det här huset i Allsta är ett av de största i Norrland, säger Per och fortsätter:

– Intill husgrunden finns en så kallad treudd. Det är en trekantig stenkonstruktion som enligt nya rön representerar rötterna till asken Yggdrasil i asatron. Tredudden ger oss ännu en indikation på att platsen har varit ett religiöst centrum.

Husgrunden och treudden ligger inklämd bland fritidshus där ägarna har börjat bo året om. Behovet av större utrymme växer därmed, och utbyggnader blir ofrånkomliga. Husgrunden har fått en skada genom en otillåten garagebyggnad, och ärendet är polisanmält. Jag frågar Pia hur man undviker sådana här konflikter?

– Det får ju inte gå så här långt. Det finns

brister hos myndigheter, men fastighetsägare måste också veta vilka servitut som gäller för en fastighet. Ett problem är också att fornlämningar för det mesta redovisas som en prick på kartan. Det framgår inte att fornlämningar har en skyddszon.

– Vad är drömscenariot här, frågar jag. Hur ska det se ut om hundra år?

– Egentligen ska väl fornlämningarna finnas kvar om tusen år till, skrattar Pia. Drömscenariot för min del är nog att området återställs så att man uppfattar helheten. Vi planerar också att vårda marken vid husgrunden så att besökare kan se alla fornlämningar i området. Helst skulle jag vilja ha fårbete på markerna, men det är inte lätt det här. Hur skulle du vilja att det såg ut om hundra år?

Jag inser hur svår frågan är att besvara. Men det är samtidigt en av kärnfrågorna med den här skriften. Jag måste kunna lämna något som liknar en rekommendation till myndigheter och fastighetsägare.

Levande forntid har vi valt som underrubrik för skriften. Forntiden är långt borta och inga kan härleda sin släkttavla så långt bakåt i tiden. Ortnamnen lever idag och har rötter i forntiden. De används, men har mist sin betydelse. Ingen vet vem Alle var som gav namn åt Allsta. Jordbruket som livsstil har också rötter i forntiden. De första bönderna odlade korn och hade kor, får och getter. Dagens jordbruk lönar sig inte, men markerna hålls öppna. De ger en ganska steril karaktär i jäm-

förelse med det livliga jordbruk som fanns så sent som på 1950-talet. Den tiden är förbi, men det liv som levs idag har rötter i forntiden och historien. Forntiden hålls levande när vi förstår sambandet mellan nu och då.

Bygden lever utan tvekan, och jag får intrycket att människor välkomnar en utveckling och nyinflyttning. Några vill ha en vandringsväg runt Klingstatjärn. Alla jag talat med vill ha kvar åkrarna och fornlämningarna. Alla vill ha en skola och dagis. Stora sammanhängande villaområden är det flera som motsätter sig, och även strandtomter.

Mitt eget drömscenario då?

En levande bygd, visst, men hur ska den förenas med ett bevarande av historien? Vi kanske ska tala om levande historia i stället för bevarande av historien? En bygd lever inte bara med sin framåtanda och satsningar på nya byggprojekt. Bygden får även ett liv med en livlig diskussion om historien och framtiden, och hur nuet är en följd av historien. Jag tror det bästa är att Klingstatjärnsbor själva får forma sin miljö som de vill ha den, men att de känner ansvar för att riksintresset även ska vara till glädje för andra. Jag hoppas även att historien och fornlämningarna blir betydelsefulla inspirationskällor när landskapet fylls med nytt innehåll - och en ny historia.

* Avståndet mellan stolparna är proportionerligt till husets storlek och ett indextal ger förhållandet mellan dessa mått.

MER ATT LÄSA

En sammanfattning av källor som använts i detta arbete finns att hämta på www.murberget.se/rapporter/

Referenser som nämns särskilt i texten:

Bygdén, Bengt m.fl. 1999.
Sundsvalls kommun. Översiktlig kulturmiljöinventering 1999.
Producerad av Stadsbyggnadskontoret.

Föreningen Klingstagårdens byforskningsgrupp (red). 1999.
Byarna kring Klingstatjärn.
Ansvarig utgivare: Henrik Wentus.

Liedgren, Lars. 1992.
Hus och gård i Hälsingland: en studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr.f.-600 e.Kr.

Olausson, Michael. 2010.
När Mälardalens elit flyttade upp på höjderna. Makt, kult och plats: högstatusmiljöer under äldre järnåldern: kultplatser: två seminarier arrangerade av Stockholms läns museum under 2009 och 2010.
Red. Peter Bratt & Richard Grönwall.

Wall, Åsa. 2003.
De hägnade bergens landskap. Om den äldre järnåldern på Södertörn. Stockholm Studies in Archaeology 27.

